

Latvijas Republikas tiesībsargs

Baznīcas iela 25, Rīga, LV-1010, tālr.: 67686768, fakss: 67244074, e-pasts: tiesibsargs@tiesibsargs.lv, www.tiesibsargs.lv

Rīgā

2019.gada 18.oktobrī Nr.1-8/19

Ministru prezidentam
Arturam Krišjānim Kariņam
vk@mk.gov.lv

*Par normatīvajos aktos noteiktajiem ierobežojumiem
personai izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos sakarā
ar iepriekš izdarītu noziedzīgu nodarījumu*

Tiesībsarga redzeslokā jau ilgu laiku ir jautājums, kas skar personu tiesības brīvi izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos sakarā ar pagātnē pastrādātu noziedzīgu nodarījumu. Uzmanība šai tēmai ir pievērsta vairākkārtīgi, turklāt dažādu profesiju un ieņemamo amatu aspektā. Kā vienu no nesenākajiem piemēriem jāmin 2018.gadā saņemto privātpersonas iesniegumu, kur tā izskatīšanas ietvaros tiesībsargs konstatēja iespējamu problemātiku apstākļi, kas attiecas uz personas iespējām tikt uzņemtam militārajā dienestā.

Proti, minētajā gadījumā persona izteica sūdzības par atteikumu viņu pieņemt profesionālajā militārajā dienestā un studijām Latvijas Nacionālajā aizsardzības akadēmijā dēļ kriminālprocesā piemērota audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa. Konkrētajā gadījumā iesniedzējs, būdams nepilngadīga persona, pastrādāja tīšu noziedzīgu nodarījumu, kas tika izmeklēts un atbilstoši Kriminālprocesa likuma 379.panta otrajai daļai pieņemts lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu un materiālu nosūtīšanu tiesai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanai. Lai gan iesniedzējam tika piemērots vieglākais audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis – brīdinājums, tomēr personai sasniedzot pilngadību, atbilstoši Militārā dienesta likuma 16.panta otrās daļas 3.punktam tika atteikts profesionālais militārais dienests un studijas Latvijas Nacionālajā aizsardzības akadēmijā, jo Kriminālprocesa likuma 379.panta otrās daļas kārtībā pieņemtais lēmums, vadoties no Kriminālprocesa likuma 380.panta, ir nereabilitējošs. Līdz ar to šis lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu, kas pēc savas juridiskās dabas norāda uz personas vainu noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, bija par pamatu personas neuzņemšanai militārajā dienestā.

Tiesībsargs iesniedzēja iesnieguma izskatīšanas ietvaros jautājumā par pastāvošajām atšķirībām audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanas procesos

sakarā ar nepilngadīgo izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem vērsās Tieslietu ministrijā. Tieslietu ministrija, atbildot uz tiesībsarga informācijas pieprasījumu, cita starpā norādīja, ka, citēju, “[..] Tieslietu ministrijai [..] uzdots īstenot pasākumu Nr.46.5 par nepilngadīgo kriminālatbildības reformas īstenošanu, paredzot, ka nepilngadīgai personai kriminālatbildība tiek piemērota tikai noteiktos gadījumos. Tādā veidā samazinot jauniešu likumpārkāpēju skaitu, veicinot jauniešu veiksmīgāku integrāciju sabiedrībā, kā arī darba tirgū, ņemot vērā, ka personai nav sodāmība, un uzlabojot jauniešu nodarbinātības iespējas kopumā. Šīs reformas ietvaros Tieslietu ministrija strādā pie Krimināllikuma grozījumiem, tajā skaitā paredzot izslēgt no Krimināllikuma normas, kas ir ietvertas 59.panta otrajā daļā un 66.pantā par nepilngadīgā atbrīvošanu no piespriedē soda, piemērojot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus. Tādējādi tiks veicināta Kriminālprocesa likuma 379.panta otrajā daļā paredzētā tiesiskā regulējuma piemērošana [..]” (Tieslietu ministrijas 2018.gada 9.aprīļa vēstule Nr.1-17/964).¹

Tiesībsargs piekrīt Tieslietu ministrijas norādītājam, ka procesa virzītājam būtu pēc iespējas vairāk jāpiemēro Kriminālprocesa likuma 379.panta otrajā daļā paredzētais regulējums, tādējādi nepakļaujot nepilngadīgo personu iespējami ilgam un komplicētam kriminālprocesam, kas var ietekmēt arī nepilngadīgā emocionālo stāvokli. Tomēr vienlaikus, vērtējot nepilngadīgo personu, kuras ir īstenojušas tiesības uz aizstāvību kriminālprocesā, nodarbinātības iespējām militārajā dienestā, tika konstatēts, ka personai, kura, būdama nepilngadīga, ir pastrādājusi tīšu noziedzīgu nodarījumu un sodīta par to, nākotnē, pamatojoties uz Militārā dienesta likuma 16.panta otrās daļas 1.punktu, tiek būtiski ierobežotas tiesības dienēt profesionālajā militārajā dienestā. Turklāt atbilstoši Militārā dienesta likuma 16.panta otrās daļas 3.punktam personai šāda iespēja tiek liegta pat tad, kad pret viņu kriminālprocess tika izbeigts un piemērots audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis nevis piespriedē sods, kā rezultātā viņa juridiski nemaz nav atzīstama par sodītu.

Ievērojot konstatēto, tiesībsargs 2018.gada 30.novembrī rīkoja diskusiju, kuras ietvaros tika pārrunāts jautājums, kas skar personu, jo īpaši nepilngadīgo, kuras ir pastrādājušas noziedzīgu nodarījumu, Latvijas Republikas Satversmes 106.panta 1.teikumā noteiktās tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos militārajā dienestā. Diskusijā piedalījās pārstāvji no Aizsardzības ministrijas, Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem, Tieslietu ministrijas, Iekšlietu ministrijas un Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas.

Diskusijā Nacionālie bruņotie spēki sākotnēji informēja par pastāvošo praksi, norādot, ka gadā, pamatojoties uz Militārā dienesta likuma 16.panta otrās daļas 1. un 3.punktā noteiktajiem ierobežojumiem, tiek zaudēti aptuveni 10% no potenciālajiem karavīriem. Vienlaikus Nacionālie bruņotie spēki bija skeptiski par šādu prasību “mīkstināšanu”, norādot, ka šo ierobežojumu pamatā ir divi svarīgi apstākļi – lojalitāte/reputācija un drošība. Turklāt reputācijas aspekts ir ļoti svarīgs tieši starptautisko operāciju laikā.

Savukārt Aizsardzības ministrija norādīja, ka jautājums par uzņemšanas prasībām tiek aktualizēts un pārskatīts regulāri, un pēc tiesībsarga aicinājuma uz diskusiju tika apspriests pašreizējais regulējums, kas paredz absolūto aizliegumu attiecībā uz tīšu noziedzīgu nodarījumu izdarījušām personām. Aizsardzības ministrija norādīja, ka regulējums varētu tikt pārskatīts, nosakot, ka attiecībā uz kriminālpārkāpumiem un mazāk smagiem noziedzīgiem nodarījumiem, varētu tikt izveidota komisija, kas veiktu personas individuālo izvērtēšanu.

¹ Sk. arī likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” (Nr.357/Lp13) anotāciju –

<https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/DE025229C1591133C225842700427684?OpenDocument>

Pārējie diskusijā aicinātie dalībnieki kopumā bija atbalstoši regulējuma pārskatīšanai, paredzot, ka personām, un, jo īpaši tām, kuras noziedzīgu nodarījumu pastrādājušas, būdamas nepilngadīgas, atsevišķos gadījumos būtu tiesības uz individuālu izvērtēšanu. Turklāt Iekšlietu ministrija papildus akcentēja, ka šādi pastāvoši ierobežojumi ir daudzos normatīvos aktos, tostarp Iekšlietu ministrijas pārraudzībā esošos, kas, ejot laikam līdzī un attīstoties valsts tiesiskajam regulējumam, nav tikuši pārskatīti.

Diskusijas beigās, apkopojot visu dalībnieku sacīto, tiesībsargs nonāca pie secinājuma, ka jautājums par personu tiesībām izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos nebūtu skatāms tikai Militārā dienesta likuma kontekstā, bet gan visa Latvijas Republikas tiesiskā regulējuma ietvaros, par ko sīkāk tiks aprakstīts turpmāk.

Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 106.panta 1.teikums paredz, ka “ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai”. Savukārt Satversmes 101.panta 1.teikumā ir noteikts, ka “ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā, kā arī pildīt valsts dienestu”. Kā atzīts tiesību doktrīnā, tad Satversmes 106.pants jautājumos, kas saistīti ar tiesībām uz darbu un to realizāciju, uzskatāms par “jumta” pantu, kas nosaka tiesību uz darbu pamatjautājumus, vienlaikus skarot arī Satversmes 101.panta saturu. Turpretim Satversmes 101.pants detalizē ikviena tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu, konkretizējot, ka šādas tiesības, ja izvēle izdarīta par labu valsts dienestam vai dalībai valsts un pašvaldību darbībā, attiecināmas vienīgi uz Latvijas pilsoņiem².

Vērtējot kopsakarā Satversmes 101. un 106.pantu, secināms, ka Satversmes 101.pants ir vienlaikus gan *lex specialis*, gan *lex generalis* attiecībā uz 106.pantu. No vienas puses, 101.pants paredz 106.panta ierobežojumus, piemēram, nosakot, ka tikai pilsonim ir tiesības pildīt valsts dienestu. No otras puses, likumā paredzētā veidā Satversmes 101.pantam var noteikt tikai tādus ierobežojumus, kas atbilst Satversmes 106.pantam, proti, kas saistīti ar personas spējām un kvalifikāciju vai arī noteikti saskaņā ar Satversmes 116.pantu.³

Satversmes tiesa savā praksē ir atzinusi, ka Satversmes 106.panta 1.teikums tieši negarantē tiesības uz darbu, bet gan tiesības brīvi izvēlēties darbavietu un nodarbošanos, kas nozīmē, pirmkārt, visām personām vienlīdzīgu pieeju darba tirgum un, otrkārt, to, ka valsts nedrīkst noteikt personām citus ierobežojošus kritērijus kā vien noteiktas to spēju un kvalifikācijas prasības, bez kurām persona nevarētu pildīt attiecīgā amata pienākumus⁴. Valstij ir pienākums atturēties no tādu tiešu vai netiešu apstākļu radīšanas, kuri traucētu personai īstenot tās tiesības “brīvi izvēlēties” nodarbošanos.⁵ Satversmes tiesa ir atzinusi arī to, ka ar Satversmes 106.pantā ietvertu jēdzienu „nodarbošanās” saprotams tāda veida darbs, kas prasa atbilstošu sagatavotību un kas ir cilvēka eksistences avots, kā arī profesija, kas cieši saistīta ar katra indivīda personību kopumā. Jēdziens “nodarbošanās” attiecināms uz nodarbinātību gan privātajā, gan publiskajā sektorā, turklāt arī uz tādām profesijām, kurās darba tiesiskās attiecības netiek dibinātas uz Darba likumā regulētā darba līguma pamata⁶.

² Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R.Baloža zinātniskā vadībā. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 481.lpp., 5.-6.punkts un 391.lpp., 63.punkts.

³ Turpat, 481.lpp., 7.punkts.

⁴ Satversmes tiesas 2003.gada 23.aprīļa sprieduma lietā nr.2002-20-0103 Secinājumu daļas 3.punkts un Satversmes tiesas 2003.gada 20.maija sprieduma lietā nr.2002-21-01 Secinājumu daļas 1.punkts.

⁵ Satversmes tiesas 2017.gada 10.februāra sprieduma lietā Nr.2016-06-01 20.1.punkts.

⁶ Satversmes tiesas 2015.gada 21.decembra sprieduma lietā Nr.2015-03-01 14.1.punkts.

Ievērojot minēto un iepriekš izdarītos secinājumus par Satversmes 101.panta sasaisti ar 106.pantu, secināms, ka tiesības uz nodarbošanos aptver arī tiesības pildīt valsts dienestu, kas ir publiski tiesisks stāvoklis, kurā atrodas personas, kam uzticēta valsts uzdevumu pildīšana. Satversmes tiesas praksē termins “valsts dienests” interpretēts ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 25.panta ietvarā un atzīts, ka valsts dienests ietver visus valsts amatus, kas izveidoti likumdošanas, izpildu un tiesu varas institūcijās⁷. Tādējādi tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos ir skatāmas plašākā nozīmē, to starpā ietverot arī tās profesijas un amatus, kas attiecas uz valsts sektoru.

Vienlaikus gan jāatzīmē, ka darbs valsts dienestā no privātajā sektorā veicamā darba atšķiras gan pēc tiesisko attiecību nodibināšanas juridiskajiem aspektiem, gan veicamā darba mērķa, kas ir cieši saistīts ar valsts uzdevumu pildīšanu. Valsts dienestā personas atrodas īpašās attiecībās ar valsti, proti – šo personu tiesības ir ierobežotas un tām tiek uzlikti īpaši pienākumi⁸. Satversmes tiesa, izskatot lietu par vecuma ierobežojumu Augstskolu likumā un likumā “Par zinātnisko darbību”, uzsvēra, ka valsts civildienesta ierēdņu, kā arī tiesnešu, prokuroru, policistu un robežsardzes amatpersonu nodarbinātību regulējošie ierobežojumi nav salīdzināmi ar ierobežojumiem darba tiesiskajās attiecībās. Minētās amatpersonas atrodas valsts dienesta attiecībās vai ir tiesu varu pārstāvošas amatpersonas, un to nodarbinātības tiesiskās attiecības nedibinās uz darba līguma pamata⁹. Amata ierobežojumi personām, kuras pilda valstij nozīmīgas funkcijas (piemēram, tiesneši, prokurori, advokāti, zvērināti tiesu izpildītāji u.c.), var būt stingrāki nekā citās jomās. Tostarp arī kritēriji, kas saistīti ar amata pretendenta personību.¹⁰

Līdz ar to, lai gan darbu privātajā un valsts sektorā vienlīdz aizsargā Satversmē noteiktās tiesības uz brīvi izvēlētu nodarbošanos, tomēr to starpā pastāv atšķirības, kas jāņem vērā ne tikai vērtējot veicamo darbu pēc būtības, bet arī tiem piemērojamos ierobežojumus.

Atbilstoši Satversmes 116.pantam personas tiesības, kas noteiktas Satversmes 106.pantā var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Lai gan Satversmes 101.pants šajā pantā nav uzskaitīts, tomēr Satversmes 101.panta pirmajā daļā noteiktās personas pamattiesības nav absolūtas un no Satversmes vienotības principa viedokļa arī Satversmes 101.pantā noteiktajām pamattiesībām likumā paredzētajā veidā ir pieļaujami ierobežojumi, kas: 1) noteikti ar Satversmes 116.pantā paredzētu leģitīmu mērķi un 2) ir samērīgi (proporcionāli) ar to¹¹. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka “lai arī kādā sfērā persona būtu nodarbināta – publiskajā vai privātajā, valsts ir tiesīga noteikt prasības, saskaņā ar kurām personai, izvēloties konkrētu nodarbošanos, jāapliecina savas spējas un kvalifikācija, iegūstot profesionālo izglītību. Likumdevējam ir rīcības brīvība

⁷ Satversmes tiesas 2007.gada 18.oktobra sprieduma lietā Nr.2007-03-01 12. un 13.punkts. Sk. arī Latvijas Republikas Satversmes komentārus. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R.Baloža zinātniskā vadībā. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 391.lpp., 63.punkts.

⁸ Satversmes tiesas 2006.gada 11.aprīļa sprieduma lietā Nr.2005-24-01 7.punkts.

⁹ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R.Baloža zinātniskā vadībā. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 392.lpp., 62.punkts. Sk. Satversmes tiesas 2003.gada 20.maija sprieduma lietā nr.2002-21-01 Secinājumu daļas 1.punktu.

¹⁰ Satversmes tiesas 2006.gada 23.februāra sprieduma lietā Nr.2005-22-01 10.2.punkts.

¹¹ Sk. Satversmes tiesas 2007.gada 10.maija sprieduma lietā Nr.2006-29-0103 17.2.punktu.

noteikt konkrētai profesionālajai darbībai nepieciešamo izglītību, kā arī izvirzīt citas prasības konkrētai profesijai, ciktāl tas nepieciešams sabiedrības interesēs”¹².

Saskaņā ar publiskajā telpā izskanējušo informāciju no valsts institūciju pārstāvju puses ierobežojumi, kas saistīti ar sodāmību un liedz iespēju strādāt kādā no nozarēm, ir noteikti vairāk nekā 50 dažādos normatīvajos aktos¹³. Turklāt tiesību ierobežojumi, kas attiecas ne tikai uz iespēju strādāt kādā nozarē, bet arī, piemēram, ieroča saņemšanu, piedalīšanos konkursos u.c., valstī ir noteikti vairāk nekā 120 normatīvajos aktos¹⁴. Bez jau minētā Militārā dienesta likuma, ierobežojumi, kas saistīti ar sodāmību un liedz iespēju strādāt kādā no nozarēm, ir noteikti, piemēram, attiecībā uz tiesībsargājošo institūciju darbiniekiem: Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonām (Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likuma 4.pants), pašvaldības un ostas policijas darbiniekiem (likuma “Par policiju” 21. un 21.¹pants) un valsts drošības iestāžu amatpersonām un darbiniekiem (Valsts drošības iestāžu likuma 20.pants). Tāpat arī personas, kuras sodītas par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, nevar pretendēt arī uz virkni amatu justīcijā, piemēram, kļūt par zvērīnātu advokātu (Advokatūras likuma 15.pants) un notāru (Notariāta likuma 10.pants). Savukārt par tiesneša, prokurora un Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja amata kandidātu nevarēs būt persona, kura, neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, būs sodīta par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, tostarp tādu, kas izdarīts aiz neuzmanības (likuma “Par tiesu varu” 55.pants, Prokuratūras likuma 37.pants un Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likuma 5.pants). Arī finanšu sfērā persona, kura būs izdarījusi tīšu noziedzīgu nodarījumu, neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, nevarēs kļūt, piemēram, par Finanšu un kapitāla tirgus komisijas priekšsēdētāju un padomes locekli (Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likuma 13.pants) un ieņemt valsts kontroliera, Valsts kontroles padomes locekļa, revīzijas departamenta sektora vadītāja amatu (Valsts kontroles likuma 30.pants). Turpretim uz ierēdņa, Saeimas deputāta un Valsts prezidenta amatu varēs pretendēt persona, kura, lai gan ir sodīta par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, tomēr tai sodāmība ir noņemta vai dzēsta (Valsts civildienesta likuma 7.pants, Saeimas vēlēšanu likuma 5.pants un Valsts prezidenta ievēlēšanas likuma 3.pants). Savukārt par prakses ārstu nevarēs būt tās personas, kas notiesātas par tīša nozieguma izdarīšanu, lai arī to sodāmība ir dzēsta vai noņemta (likuma “Par prakses ārstiem” 4.pants). Tātad personas, kas notiesātas par tīšu kriminālpārkāpuma izdarīšanu, varēs kļūt par prakses ārstu¹⁵.

Kā redzams no uzskaitījumiem piemēriem, tad visbiežāk personai būs liegts strādāt profesijās un iegūt attiecīgo amatu, ja pirms tam ir izdarīts tīšs noziedzīgs nodarījums, tādējādi izdalot tos noziedzīgus nodarījumus, kas ir pastrādāti aiz neuzmanības. Turklāt liegums ieņemt sev vēlamo amatu visbiežāk nav atkarīgs no tā, vai personai sodāmība ir tikusi dzēsta vai noņemta. Turpretim attiecībā uz politiskiem amatiem redzams, ka sodāmības noņemšana vai dzēšana ir pamats personai pretendēt uz sev vēlamo amatu.

Krimināllikuma 63.panta pirmajā daļā ir noteikts, ka “sodāmība ir noziedzīgu nodarījumu izdarījušas personas notiesāšanas vai soda noteikšanas juridiskās sekas, kas ir

¹² Satversmes tiesas 2010.gada 18.februāra sprieduma lietā Nr.2009-74-01 14.punkts un 2011.gada 22.novembra sprieduma lietā Nr.2011-04-01 19.4.punkts.

¹³ Nozaru likumi, kuros ir ierobežojumi par tīši izdarītu noziedzīgu nodarījumu – sk. https://lvportals.lv/skaidrojumi/286511-dzesta-sodamiba-saglabajas-sodu-registra-2017#_ftn1. Dati uz 18.04.2017.

¹⁴ Sk. https://lvportals.lv/skaidrojumi/286511-dzesta-sodamiba-saglabajas-sodu-registra-2017#_ftn1 un <https://lvportals.lv/tiesas/301932-ari-nenozimiga-sodamiba-var-butiski-ietekmet-cilveka-karjeru-un-dzivi-2019>

¹⁵ Sk. Krimināllikuma 7.panta pirmo daļu.

spēkā tiesas vai prokurora priekšrakstā par sodu noteiktajā soda izciešanas laikā, kā arī pēc tam līdz sodāmības dzēšanai vai noņemšanai likumā noteiktajā kārtībā”. Vienlaikus atbilstoši šā panta devītajai daļai “sodāmības dzēšana un noņemšana anulē visas izdarītā noziedzīgā nodarījuma krimināltiesiskās sekas, izņemot tās, kuras likumā paredzētas, ja pirms sodāmības dzēšanas vai noņemšanas izdarīts jauns noziedzīgs nodarījums”. Tādējādi sodāmība ir personas, kura atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, notiesāšanas krimināltiesiskās sekas, kas ir spēkā līdz sodāmības dzēšanai vai noņemšanai. Ar sodāmības dzēšanu vai noņemšanu minētās sekas tiek dzēstas.

Pamatā sodāmībai ir tiesiska nozīme citu personas izdarītu noziedzīgu nodarījumu sakarā. Tomēr tā izpaužas arī virknē ierobežojumu un vērtējama kā notiesātajai personai nelabvēlīgas sekas. Ierobežojumu apjomu un ilgumu nosaka ne tikai Krimināllikums, bet arī ir citu tiesību nozaru normas, kurās tieši noregulētas ar krimināltiesībām nesaistītas tiesiskās sekas (pamatā ierobežojumi amatpersonām ieņemt noteiktus amatus, ja ir bijis izdarīts noziedzīgs nodarījums).¹⁶ Kā atzinusi Satversmes tiesa, tad citās attiecībās, kas pastāv ārpus krimināltiesībām, sodāmības noņemšana vai dzēšana ne vienmēr nozīmē to, ka ar sodāmību saistītās personai nelabvēlīgās tiesiskās sekas arī būtu izbeigušās. Ja speciālajā likumā ir noteikts, ka ierobežojums pastāv neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, tad tas turpina pastāvēt arī pēc tam, kad sodāmība tiek dzēsta vai noņemta Krimināllikuma 63.pantā paredzētajā kārtībā. Tātad sodāmības jēdziens plašākā nozīmē aptver arī citas juridiskas sekas, kas citstarp var izpausties kā tiesību brīvi izvēlēties nodarbošanos ierobežojums. Turklāt šāds ierobežojums var pastāvēt arī pēc sodāmības noņemšanas vai dzēšanas.¹⁷

Tiesību normās paredzētie ierobežojumi, saskaņā ar kuriem personai ir liegts strādāt sev vēlamā profesijā un iegūt attiecīgo amatu dēļ agrāk izdarīta noziedzīga nodarījuma, visbiežāk tīša, neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas, ir uzskatāmi par absolūtiem aizliegumiem. Satversmes tiesa, atsaucoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā pausto¹⁸, atzina, ka, izvērtējot absolūta aizlieguma samērīgumu papildus jau Satversmes tiesas praksē izstrādātajiem kritērijiem, jāpārbauda arī tas, vai likumdevējs ir: 1) pamatojis absolūtā aizlieguma nepieciešamību; 2) izvērtējis absolūtā aizlieguma būtību un piemērošanas sekas; 3) pamatojis to, ka, paredzot izņēmumus no šā absolūtā aizlieguma, pamattiesību ierobežojuma leģitīmais mērķis netiktu sasniegts līdzvērtīgā kvalitātē¹⁹.

Attiecībā uz likumdevēja pienākumu izvērtēt absolūtā aizlieguma būtību un piemērošanas sekas, Satversmes tiesa norādīja, ka likumdevēja pienākums ir pārliecināties un pamatot, ka šāds aizliegums ir nepieciešams tieši konkrētajā apmērā, kā arī izvērtēt šā aizlieguma piemērošanas sekas²⁰. Turklāt, nosakot absolūtu neterminētu aizliegumu un neparedzot nekādu iespēju to pārskatīt, likumdevējam ir jāpārliecinās par to, vai ar šo aizliegumu radītās tiesiskās sekas ir samērīgas²¹. Tāpat likumdevējam, nosakot absolūtu aizliegumu, ir ne tikai jāpamato šāda aizlieguma nepieciešamība, bet arī jāpārliecinās par to, ka absolūts aizliegums ir vienīgais līdzeklis, ar kuru var sasniegt pamattiesību ierobežojuma leģitīmo mērķi. Demokrātiskā tiesiskā valstī likumdevējs var

¹⁶ Augstākās tiesas (Senāta) Administratīvo lietu departamenta 2019.gada 13.marta sprieduma lietā Nr.SKA-442/2019 8.punkts.

¹⁷ Satversmes tiesas 2017.gada 24.novembra sprieduma lietā Nr.2017-07-01 19.3.1.punkts.

¹⁸ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2013.gada 22.aprīļa spriedumu lietā “Animal Defenders International v. the United Kingdom”, pieteikums Nr.48876/08.

¹⁹ Satversmes tiesas 2017.gada 24.novembra sprieduma lietā Nr.2017-07-01 19.punkts.

²⁰ Turpat, 19.2.punkts.

²¹ Turpat, 19.2.2.punkts.

tiesību normās ietvert absolūtus aizliegumus, tomēr tādā gadījumā likumdevējam ir jāpārliciecinās arī par to, ka, paredzot izņēmumus no šāda aizlieguma, leģitīmo mērķi nebūtu iespējams sasniegt līdzvērtīgā kvalitātē. Izņēmumi no absolūta aizlieguma var būt dažādi, piemēram, gan tāds regulējums, kas noteiktos gadījumos pieļauj individuālu izvērtēšanu, gan likumā precīzi formulēti izņēmumi, gan arī regulējums, kas paredzētu periodisku aizlieguma nepieciešamības pārskatīšanu. Piemērotākā risinājuma izvēle ietilpst likumdevēja rīcības brīvībā.²²

Konkrētajā gadījumā Satversmes tiesa, vērtējot, vai Izglītības likuma 50.panta 1.punkts, ciktāl tas liedz personai, kura tikusi sodīta par tīšu smagu vai sevišķi smagu noziegumu, tiesības strādāt par pedagogu, atbilst Satversmes 106.pantam, atzina, ka likumdevējs, nosakot absolūtu aizliegumu, nav noskaidrojis, vai nepastāv alternatīvi līdzekļi, kā arī nav izvērtējis un pamatojis to, ka sodāmības gadījumā par tīša smaga vai sevišķi smaga nozieguma izdarīšanu nosakāms absolūts aizliegums strādāt par pedagogu. Tādējādi ierobežojums tika atzīts par neatbilstošu samērīguma principam un līdz ar to apstrīdētā norma par neatbilstošu Satversmes 106.pantam.

Vienlaikus gan norādāms, ka ne tikai sodāmība kā noteiktas juridiskās sekas var būt par šķērslī personai pretendēt uz noteiktu amatu. Tā, piemēram, saskaņā ar Militārā dienesta likuma 16.panta otrās daļas 3.punktu, Notariāta likuma 10.panta 4.punktu, Tiesu izpildītāju likuma 13.panta 4.punktu, Advokatūras likuma 15.panta 5.punktu un Prokuratūras likuma 37.panta pirmās daļas 6.punktu, persona nevarēs pretendēt uz sev vēlamu amatu arī tad, ja kriminālprocess par tīšu, bet prokurora gadījumā arī aiz neuzmanības, izdarītu noziedzīgu nodarījumu pret to būs izbeigts uz nereabilitējoša pamata. Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 380.pantam “persona netiek reabilitēta, ja kriminālprocesu izbeidz ar lēmumu, kāds paredzēts šā likuma 377.panta pirmās daļas 3., 4., 5. un 9.punktā, 379.panta pirmajā un otrajā daļā, 410.panta pirmajā daļā, 415.pantā, 415.¹panta pirmajā daļā, 421.pantā, 605.panta pirmajā daļā, 615.panta trešajā daļā, kā arī notiesājoša sprieduma gadījumā”. Saskaņā ar minēto normu persona netiek reabilitēta arī tādos gadījumos, kad, piemēram, lietā ir iestājies noilgums, starp aizdomās turēto vai apsūdzēto un cietušo Kriminālprocesa likumā noteiktajos gadījumos ir ticis noslēgts izlīgums, kā arī, kad procesa virzītājs pieņem lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu, atbrīvojot personu no kriminālatbildības, ja persona noziedzīgu nodarījumu izdarījusi laikā, kad tā bija pakļauta cilvēku tirdzniecībai un tika piespiesta to izdarīt (sk. Kriminālprocesa likuma 377.panta 3. un 9.punktu, 379.panta pirmās daļas 2. un 5.punktu). Turklāt attiecībā uz nepilngadīgajiem par nereabilitējošiem lēmumiem tiks uzskatīti procesa virzītāja lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu, atbrīvojot personu no kriminālatbildības, ja noziedzīgu nodarījumu izdarījusi nepilngadīga persona un ir konstatēti noziedzīga nodarījuma izdarīšanas īpašie apstākļi, un par nepilngadīgo personu iegūtas ziņas, kas mīkstina tās atbildību, kā arī izmeklētāja vai prokurora lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu un materiālu par nepilngadīgo nosūtīšana audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanai (sk. Kriminālprocesa likuma 379.panta pirmās daļas 3.punktu un 379.panta otro daļu).

Tiesībsarga apskatītajā normatīvajā regulējumā, kas paredz virkni ierobežojumus personām izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos, nav saskatāms likumdevēja analizē balstīts izvērtējums, kas pamatotu konkrēto aizliegumu, jo it īpaši absolūto aizliegumu, nepieciešamību un samērīgumu iepretim izdarītajam noziedzīgajam nodarījumam un tā

²² Satversmes tiesas 2017.gada 24.novembra sprieduma lietā Nr.2017-07-01 19.3.punkts.

rezultātā radītajām sekām. Turklāt šāds pamatojums neizriet arī no likumprojektu izstrādes dokumentiem.

Vēršu uzmanību, ka par minēto problemātiku publiski ir izteikušies vairāki tiesību speciālisti, tostarp arī Saeimas deputāti un tiesu varas pārstāvji. Tā, piemēram, Saeimas deputāts un krimināltiesību eksperts A.Judins ir vērsis uzmanību uz mūsu valsts tiesību sistēmā esošu pretrunu, ka, citēju, “sods ir terminēts, bet ar to saistītie ierobežojumi paliek uz mūžu. Iznāk, ka krimināltiesiskajā jomā soda sekas ir mazākas nekā ārpus tās”. Kā A.Judins atzina jau 2015.gadā, tad viņaprāt “ir nepieciešama individuāla pieeja, kāda jau noteikta pedagogiem. To vajadzētu attiecināt arī uz citām profesijām. Pēc tam kad sodāmība ir dzēsta, vajadzētu radīt cilvēkam iespēju lūgt individuāli izvērtēt viņa gadījumu ar iespējamību sodāmības sekas dzēst uz visiem laikiem”²³. Savukārt Zemgales apgabaltiesas tiesnesis Juris Siliņš šā gada intervijā ir atzinis, ka par jautājumu, cik ilgi saglabāt sodāmības sekas, par kādiem noziedzīgiem nodarījumiem saglabāt, vai tiešām nepieciešams saglabāt virkni ierobežojumu ieņemt amatus arī pēc sodāmības dzēšanas, par kādiem nodarījumiem un kādiem amatiem šādām sekām būtu jā saglabājas neatkarīgi no sodāmības dzēšanas, tiek diskutēts. “Iespējams, varētu būt runa par sevišķi smagiem noziegumiem – slepkavība, izvarošana. Šajos gadījumos sekas, arī ierobežojumi ieņemt amatu, būtu saglabājamās visa mūža garumā. Taču nelielajiem noziedzīgajiem nodarījumiem – kriminālpārkāpums, mazāk smags noziegums –, iespējams, ierobežojumus varētu pārskatīt. Katrā gadījumā – jo mazāk smags nodarījums, jo lielākam izvērtējumam būtu jābūt par ierobežojumiem, kādi personai saglabāsies.”²⁴

Turklāt norādāms, ka papildus jau minētajam Satversmes tiesas spriedumam lietā Nr.2017-07-01 “Par Izglītības likuma 50.panta 1.punkta, ciktāl tas liedz personai, kura tikusi sodīta par smagu vai sevišķi smagu noziegumu, tiesības strādāt par pedagogu, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 106.pantam” Senāta Administratīvo lietu departaments 2019.gada 28.februārī pieteikumā par labvēlīga administratīvā akta izdošanu atļaujai strādāt par pedagogu, apturēja tiesvedību un iesniedza pieteikumu Satversmes tiesā par Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72.panta piektās daļas 1.punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 106.panta pirmajam teikumam. Senāts uzskata, ka apstrīdētā norma, ciktāl tā nosaka absolūtu aizliegumu personai, kura sodīta par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, strādāt par pedagogu bērnu izglītības iestādēs, neatbilst Satversmes 106.panta pirmajam teikumam.²⁵

Tādējādi, ievērojot iepriekš norādīto, jautājums par personai noteiktajiem ierobežojumiem strādāt sev vēlamā profesijā un ieņemt attiecīgo amatu dēļ agrāk izdarīta noziedzīga nodarījuma ir ļoti aktuāls un prasa atbilstošu rīcību no valsts puses. Kā atzinusi Satversmes tiesa, tad personas attieksme pret pašas izdarīto noziedzīgo nodarījumu, kā arī vērtību sistēma laika gaitā var mainīties²⁶. Tiesībsargs uzsver, ka minētais jo īpaši ir attiecināms uz nepilngadīgajām personām, par ko arī Tieslietu ministrija nepilngadīgo kriminālatbildības sistēmas reformas ietvaros ir uzsvērusi, ka nepilngadīgai personai kriminālatbildība būtu jāpiemēro tikai noteiktos gadījumos. Tādā

²³ Sk. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/274668-sodamiba-un-tas-sekas-uz-karjeru-2015>

²⁴ <https://lvportals.lv/tiesas/301932-ari-nenozimiga-sodamiba-var-butiski-ietekmet-cilveka-karjeru-un-dzivi-2019>

²⁵ Sk. <http://www.at.gov.lv/lv/jaunumi/par-tiesu-lietam/administrativo-lietu-departamenta/lieta-par-liegumu-stradat-par-pedagogu-iesniedz-pieteikumu-satversmes-tiesa-9488?year=2019&month=03>

²⁶ Satversmes tiesas 2017.gada 24.novembra sprieduma lietā Nr.2017-07-01 19.2.2.punkts.

veidā tiktu samazināts jauniešu likumpārkāpēju skaits, veicināta jauniešu veiksmīgāka integrācija sabiedrībā, kā arī darba tirgū²⁷.

No Satversmes tiesas judikatūras izriet, ka likumdošanas procesā likumdevējam ir jāizvērtē likumprojektā paredzēto tiesību normu atbilstība augstāka juridiska spēka tiesību normām, tostarp Satversmei, starptautiskajām un Eiropas Savienības tiesību normām, un jāsaskaņo likumprojektā paredzētās tiesību normas un tiesību sistēmā jau pastāvošās tiesību normas atbilstoši racionāla likumdevēja principam. Labas likumdošanas princips dod iespēju saprast, kāpēc likumdevējs noteicis konkrētu pamattiesību ierobežojumu un kādu apsvērumu dēļ šāds ierobežojums demokrātiskā tiesiskā valstī ir pieļaujams. Šīs prasības ir jāievēro, nosakot jebkuru pamattiesību ierobežojumu.²⁸

Ievērojot iepriekšminētos apstākļus, kā arī, lai novērstu iespējamus tiesvedības riskus Satversmes tiesā, lūdzu izvērtēt minēto problemātiku un nodrošināt, ka atbilstoši katras tiesību nozares specifikai tiek pārskatīti normatīvie akti, kas paredz personām ierobežojumus uz konkrēto nodarbošanos dēļ agrāk izdarīta noziedzīga nodarījuma, īpašu uzmanību pievēršot personām, kuras to izdarījušas, būdamas nepilngadīgas. Par turpmāko rīcību un veicamajiem pasākumiem, **lūdzu informēt tiesībsargu līdz 2019.gada 16.decembrim.**

Ar cieņu
tiesībsargs

J.Jansons

²⁷ Sk. likumprojekta "Grozījumi Kriminālprocesa likumā" (Nr.356/Lp13) anotāciju – <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/8F970CC5A1956647C225842700436C2A?OpenDocument> un likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" (Nr.357/Lp13) anotāciju – <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/DE025229C1591133C225842700427684?OpenDocument>

²⁸ Satversmes tiesas 2019.gada 6.marta sprieduma lietā Nr.2018-11-01 18.1.punkts.